

Dåtta skrefs dånn 10/9 1877 av Johann Jonsson, härstädes, till ett minne för äftervärlden, jag har malat här månggenn dag,

Sven Hydén berättar:

Grävsätters kvarn

av

Carl-Erik Ståhlbom

Ett meddelande fanns nedskrivet med en timmerpenna på en lång, smal träpåk, instucken bakom panelen å översta våningen i Grävsätters kvarn, då denna revs av en byggmästare (1972?). Byggmästaren hade köpt kvarnen av ägaren Domänverket. Den stocktimrade kvarnen var mycket välbyggd och bestod av virke av högsta kvalité, och köparen ville ha virket till nya ändamål.

Försäljningen och rivningen av den rymliga och ståtliga kvarnbyggnaden, bestående av tre våningar och uppförd som ett sutteränghus, kan inte annat än beklagas av socknens hembygdsvänner. Den nyssnämnda träpåken är förvarad i Hembygdsgården Domarvik, och det skrivna lyder:

mår jag hoppas att när dånna påk påhittas då hvilar mina ben i Grafven, och minn själ fröjdar sig hos Gud i himmelån farväl

Sven Hydén berättar:

Grävsätters första kvarn var en s.k. "skvaltkvarn" och låg i bäcken, från Grävsjön, bakom nuvarande Karlsgärde.

Till skvaltkvarnen hörde en kvarnstuga, byggd under 1700-talet för mjölnaren och hans familj, stugan revs någon gång efter 1943, då en ny uppfördes av byggaren Einar Jonsson från Löpjöl, och det var den första stugan som han byggde.

Den andra kvarnen, som ersatte skvaltkvarnen, byggdes omkring 1860. Till denna byggdes en tub från en damm i bäcken bakom nuvarande Karlsgärde.

Vid tiden för nya kvarnbygget hade Grävsjön mycket högre vattenstånd, vilket gjorde dammen nödvändig; vid vattnets inflöde i dammen reglerades vattenhöjden i den med en dammlucka, så att inte dammen svämmade över. När vattnet skulle släppas på till kvarnen, så skedde det genom att öppna dammluckan för vattnet till tuben. Där fanns också ett järngaller, som fungerade som grovsil mot för "stort" skräp. Ibland hände det att det fick rengöras tre gånger på en dag.

Något vid sidan om sistnämnda dammlucka fanns en tredje, fiskluckan. Denna öppnades när ålen "vandrade" och fisken lekte och då samlades fångsten i en mindre damm, som då tjänstgjorde som fisksump. Tidvis var det rikligt med fisk och dessa tider sågs av fiskeintresserade i naturen; man sa sålunda: "När allövet är som rättöra, då är ålen blind", d.v.s. ålen såg inget utan gick i fällan. Ett annat exempel: "När enbusken ryker, då leker braxen."

Den andra kvarnen fick ansevärd dimensioner, den kvarlämnade stenfoten visar en längd av 15,5 meter och en bredd av 9,5 meter. Den var byggd som ett suteränghus med bäcken bakom borte långväggen. Källarvåningens väggar var av sten. Mellanvåningen i markplanet gav gott utrymme till fem kvarnar m.m. Kvarnvinden gav god plats för massor av säckar, och högt över kvarnfolkets huvuden hängde uppfodringsmaskineriet och remmar till diverse vagnar, i varje fall såg det ut så under 1960-talet.

I samband med kvarnbygget byggdes också en sågverksbyggnad, av samma storlek som kvarnbyggnaden och vinkelrätt utmed den senares södra gavel, cirka 10 meter åtskiljde de två husen. Såghuset var byggt över bäcken så att mesta delen av det låg bakom kvarnens bakre långvägg. I såghuset fanns ramsåg och dubbelt kantverk, som självt drog till sig virket efter tramp på en trampa.

En man som hette Berg, och som var svärfar till Klas Karlsson i Sparreholm, har berättat, att han var med och hämtade maskinutrustningen till kvarnen, tub, turbiner, rembockar, lager, hjul, axlar, spindlar m.m. De startade en måndagsmorgon med 6 par oxar och kom tillbaka på lördagen.

Vilket år och årstid transporten skedde är okänt, men det kan ha varit omkring 1865? Pålastningen skulle ha skett mellan Linköping och Norrköping, vilket man kan utgå ifrån är riktigt, med tanke på att tub och turbiner, fläktar m.m. haft Finspång som tillverkningsplats, sådant har ju varit industriplatsens specialité. Platser som nämnts är Lingham, Gistad och Kimstad.

Det fanns rastplatser efter vägen, där både oxar och körkarlar fick äta, dricka, vila och sova. Men för oxarna måste det ha varit slitsamt på den tidens dåliga grusvägar, gropiga, steniga, sörjiga, branta backar, lika jobbiga ner som upp, då bulthjulsvagnarna saknade bromsar

När tuben från kvarndammen nådde kvarnen kopplades 7 turbiner ovanpå den i en rad, vilka gick till följande:

- 1 turbin till rågkvarnen= samsikt.
- 1 turbin till vetekvarnen (stålade).
- 1 turbin till grynkvarnen (skalade).
- 1 turbin till en av gröpekvarnarna.
- 1 större turbin till den andra gröpekvarnen; denna turbin kunde kopplas till att dra linbanan som fanns mellan kvarnen och tröskverket på Grävsätters loge, den gamla och nu rivna, flera hundra meter från kvarnen.
- 1 stor turbin gick till ramsågen i såghuset.
- 1 turbin gick till dubbla kantverket i såghuset; detta var så modernt att kantsågen matade sig själv efter tramp på en trampa.

Vid kvarnen har också funnits spånhyvel, flitigt använd, då så många ladugårdar och bodar haft spåntak, den var i bruk till omkring 1925.

I anslutning till kvarnen fanns också en mindre ladugård för mjölnarfamiljens räkning, där den kunde ha ko, gris, får och höns. Denna lilla ladugård, där det var mycket lågt i tak, låg på den mark, mitt för nuvarande postlådan, där nya vägen från slutet av 1920-talet nu går fram. Denna ladugård revs, troligen före vägbygget.

Under 1918 fanns det en mjölnare vid kvarnen som hette Larsson, som gifte sig detta år, men som dog en vecka efter brölloppet av "spanska sjukan". Amalia Ståhlbom var med på begravningen och glömdes aldrig den gråtande och förtvivlade änkan.

Då måste det komma en ny mjölnare. Sven Hydéns far, Edvard, var nära vän med den avlidnes bror, som då uppmanade Edvard att bli efterträdare i kvarnen, vilket han gjorde.

Edvard hade varit mjölnare i Kungskvarn vid Svartån i Ledbergs socken, men tillträdde nu i Grävsätter den 1 februari 1919, Sven minns, att det var mycket snö när de kom. Så blev Edvard mjölnare där resten av sitt liv och såg tre söner och två döttrar växa upp och bli vuxna.

Men Edvard, som hade ett lättsamt sinne och aldrig klagade, såg ut att trivas med kvarnen och höll på där in i det sista, hade haft ett slitsamt liv, ty kvarnarrendet var mycket högt, nämligen, mala all säd gratis åt den stora gården Grävsätter, socknens största gård med mer än 200 tundland åker med mycket djur.

Inte nog med det, Grävsjöns vatten räckte under torrtiderna om somrarna inte till för malning, det innebar, att han blev utan inkomst från bönderna i sin del av socknen, samtidigt som han fick betala mjölnaren i Falerum för att denne malde åt Grävsätter, då han inte kunde mala själv.

Under 1930-talet blev råoljemotorerna till de mindre och flyttbara sågverken lediga mitt i sommaren, så då kunde han låna dem. Men driftproblemet löstes 1943, då denna del av Hannäs socken elektrifierades. Men så småningom blev därefter malandet olönsamt ~~ty~~; bönderna började skaffa sig egna gröpekvarnar.

Men mot slutet fick kvarnen mycket arbete höst och vår, genom att rensa och beta böndernas sääd, vilket de förut gjort hemma med mycket besvär, det fanns nämligen en sockentriör för handkraft, som gårdarna fick låna och frakta sig emellan samt hålla på med gift - betandet själva efteråt. Kvarnens maskinella rensande och betande fortsatte långt in på 1960-talet, alltså långt efter det malning upphört.

Den välbyggda och fina kvarnens slutliga öde var både sorgesamt och onödigt, ty kvarnen var en prydnad. Men ägaren Domänverket ville inte kosta på tegeltaket underhåll, så verket sålde kvarnen

till en byggmästare, som hade användning för det prima kärnvirket och som rev kvarnen 1972.

Under rivningen hittade man en käpp instucken mellan en takstol och taket, på vilken käpp en mjölnare eller mjölnarndräng skrivit med timmerpenna: "dätta skrefs 10/9 1877 af Johann Jonsson, härstädes, till minne för återvärldenn, jag har målat när mångenn dag, män jag hoppas att när denna påk påhittas, då hvilar mina ben i Grafen, och minn själ fröjdar sig hos Gud i himmelän farväl"

Denna käpp, eller påk, finns till påseende i Hannäs Hembygdsgård, Domarvik i Hannäs.

Såghuset revs långt före kvarnens rivning. En orsak var kanske brist på vatten, en annan, att skogsköparna både före och efter andra världskriget hade ångmaskiner eller råoljemotorer, uppförde mindre och enkla såghus nära avverkningsplatserna, ty det blev billigare än långa transporter med timret.

Två hus finns kvar vid grävsätters kvarn, mjölnarbostaden, som Einar Jonsson byggde 1943, och där Sven Hydén fortfarande bor kvar, han som kom med flyttlasset den snörika dagen den 1 februari 1919, det andra huset är den bod som efter 1943 byggdes av Arvid Carlsson och Otto Boll. Denna bod var när den byggdes avsedd till en mindre ladugård för en gödgris och höns, detta som förr var en önskvärd för de flesta som bodde på lansbygden, och så användes den först, vilket kvarlämnad inredning bär vittne om, men detta blev bara en kortare tid.

Sven Hydén som bl.a. en tid var bilreparatör i Falerum och alltid tekniskt intresserad och kunnig, fyllde snart boden med diverse reparationsgrejer och redskap. Under många år var det en ständig ström av människor som kom till Sven i boden, på dennes fritid, som fick laga traktorer, bilar, mopeder, gräsklippare och alla möjliga saker. Han tog nästan inget betalt och av nära vänner inget alls. Så nog har både han och boden, före detta den lilla ladugården, varit till nytta och välsingelse för många och väl värt att ihågkommas.

Sven Hydén har berättat, och jag som skrivit detta har återberättat och tillfogat, som ni kanske märkt, egna reflektioner och kommentarer, det blir ju gärna så då man vill vara grundlig och söker förklara sammanhangen.

Nedanstående meddelande till efterkommande fanns nedskrivet med en timmerpenna på en lång, smal träpåk, instucken bakom panelen å översta våningen i Grävsätters kvarn, då denna revs av en byggmästare (1972 ?). Byggmästaren hade köpt kvarnen av ägaren Domänverket. Den stocktimrade kvarnen var mycket välbyggd och bestod av virke av högsta kvalité, och köparen ville ha virket till nya ändamål.

Försäljningen och rivningen av den rymliga och ståtliga kvarnbyggnaden, bestående av tre våningar och uppförd som ett suteränghus, kan inte annat än beklagas av socknens hembygdsvänner. Det synliga som återstår är den välsatta stenfoten, synlig på tre sidor. Den nyssnämnda träpåken är förvarad i Hembygdsgården, Domarvik, det skrivna på den lyder:

”dätta skrefs dänn 10/9 1877 af Johann Jonsson, härstädes, till ett minne för äftervärlden, jag har malat här månggenn dag, män jag hoppas att när dänna påk påhittas då hvilar mina ben i Grafven, och minn själ fröjdar sig hos Gud i himmelän farväl”